

Tonga

LAO KI HE NGA AHI KOLOA VAI 2020

VAHE 20.08

TOHI LAO FAKATONUTONU 2020

LAO KI HE NGAahi KOLOA VAI 2020

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA 1 - TALATEU		5
1	Hingoa Nounou.....	5
2	'Uhinga'i lea	5
3	Ha'i 'a e Kalauni 'e he Lao.....	7
KONGA II - 'O'ONA MO E TOKANGAEKINA 'O E KOLOA VAI		7
4	'Oku 'i he Kalauni 'a e koloa vai'	7
5	Potungāue ke ne tokanga'i 'a e koloa vai	7
6	Ko e Ngaahi Totonu 'o ha Kautaha Fakapule'anga ke to'o ha vai	8
KONGA III – NGAahi MAFAI 'O E POTUNGĀUE KI HE KOLOA VAI		8
7	Ngaahi taumu'a 'a hono tokangaekina 'o e koloa vai.....	8
8	Ngaahi mafai 'a e Minisitā.....	8
9	Ngaahi hia 'i he Konga'ni.....	10
KONGA IV - KOMITI FAKAFONUA KI HE KOLOA VAI		10
10	Ko e Komiti Fakafonua ki he Koloa Vai	10
11	Ngaahi Fatongia mo e Ngaahi Mafai 'o e Kōmiti.....	11
KONGA V - PALANI TOKANGAEKINA VAI FAKAFONUA		12
12	Ngaahi 'Elementi 'o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua.....	12
13	Fakafuofua Uesia ki he 'Ātakai mo e Palani Fakafeitu'u'	13
KONGA VI - TU'UTU'UNI KI HONO TO'O 'O E VAI		13
14	Ngofua mo e Laiseni ke to'o ha vai	13

15	Kole ke toe vakai'i 'a e tu'utu'uni.....	15
16	Tu'unga faka-'ataakai mo e mo'ui lelei 'oku ngaue'aki ki he vai	15
17	Ngaahi hia 'i he Konga ni	16

KONGA VII - NGAahi TU'UTU'UNI KEHE **17**

18	Hia fakalukufua.....	17
19	Ngaahi Tu'utu'uni.....	17
20	Tu'utu'uni fakataimi	18

FAKAMATALA FAKALAHl **18**

LAO KI HE NGAahi KOLOA VAI 2020

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I, MALU'I MO HONO
FAKATOLONGA 'O E NGAahi KOLOA VAI 'A E FONUA¹

‘OKU TU’UTU’UNI ‘e he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e
Pule’anga ‘o pehe:

KONGA 1 - TALATEU

1 Hingoa Nounou

‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Koloa Vai 2020.

2 ‘UHINGA’i lea

‘I he Lao ni, tukukehe ‘o ka fiema’u ha ‘uhinga kehe ‘i hono tu’u’anga –

“**matavai**” ‘oku ‘uhinga ki ha fa’ahinga ma’u’anga vai ma’a ‘oku tupu
fakaenatula ‘i lalofonua;

“**vaivili**” ‘oku ‘uhinga ki ha matavai na’e vili ‘o ngāue’aki ke to’o’anga
vaitupu;

“**Ofisa Pule Ngāue**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘Ofisa Pule Ngāue ‘oku ne
tokangaekina ‘a e fonua mo e ngaahi koloa fakaenatula;

“**feliuliuaki ‘a e ‘ea**” ‘oku ‘uhinga ki he liliu ‘a e ‘ea ‘a ia ko e tupunga
fakahangatonu pe ‘ikai fakahangatonu mei he ngaue ‘a e tangata ‘a ia ‘oku ne

liliu ‘a e fa’unga ‘o e ‘atimosifia ‘o mamani pea ‘a ia ‘oku tanaki atu ki he feliliuaki fakaenatula ‘a e ‘ea ‘a ia ‘oku vakai’i ‘i he ngaahi vaha’ataimi ‘oku ala fakafehoanaki;

“**Kōmiti**” ‘oku ‘uhinga ki he Kōmiti Fakafonua ki he Koloa Vai ‘oku fokotu’u ‘i he kupu 10;

“**Talēkita**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku ne ‘i he lakanga ‘o e Talēkita ki he Koloa Vai ‘i he Potungāue’ pē ko ha taha kuo fokotu’u ki ai ‘e he Minisitā;

“**fakatu’utāmaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha me’a ‘oku hoko, pe ko ha me’a ‘oku matu’aki ala ke hoko, pea kau atu ki ai ‘a e uesia mamafa ki he ngaue lelei ‘o ha kakai ‘o hoko ai ha mole lahi fakaetangata, fakaenaunau, faka’ekonomika pe faka’ataakai pea ‘oku lahi ange ia ‘i he ala lava ‘o e kakai kuo uesia ke ne matu’uaki ‘o ngāue’aki pē ‘ene ngaahi koloa pē;

“**kāleli**” ‘oku ‘uhinga ki ha kāleli tānaki’anga vai pe fakamanifi’anga vai ‘oku ngāue’aki ki he to’o’anga vaitupu;

“**vaitupu**” ‘oku ‘uhinga ki he vai ‘oku tauhi fakanatula pe tafe ‘i lalo he fukahi kelekele pea ‘oku ‘ikai hā ‘i he fukahi kelekele;

“**Laiseni**” ‘oku ‘uhinga ki ha aleapau fakalao ‘oku fakamahino pau ai ‘a e ngaahi makatu’unga ‘oku ne fakangofua ha kautaha, sino fakakautaha, ngaahi potungāue pe ma’u mafai ke fakahoko ha fatongia;

“**Minisitā**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisitā ki he Fonua mo e Koloa Fakaenatula;

“**Potungāue**” ‘oku ‘uhinga ki he Potungāue Fonua mo e Koloa Fakaenatula pe ko ha Potungāue pehē ‘oku ne ma’u ‘a e fatongia tefito ko ia’;

“**to’o hulu**” ‘oku ‘uhinga ki hono to’o ‘a e vai ‘i ha vave pē ‘i ha lahi kuo laka hake ‘a e vave ‘o e to’o ‘i he vave fakapotopoto ‘o e to’o ‘o e vai mei he ma’u’anga vai’;

“**Ngofua**” ‘oku ‘uhinga ki ha tohi fakapule’anga ‘oku fakamahino pau ai ‘a e ngaahi makatu’unga ‘oku ne fakangofua ha taha pe ha ni’ihi ke fakahoko ha ngaue;

“**tupunga ‘uli**” ‘oku ‘uhinga ki ha me’a huhu’a, kasa pe fefeka ‘oku’ ne uli’i ‘a e vai ‘o liliu ai hono tu’unga hā mai’, tu’unga fakakemikale, pē tu’unga fakame’amo’ui’, ‘i ha founga ‘oku’ ne fakatupunga ‘a e vai’ ke ‘uli, kona, ta’etaau, ‘ikai ma’a, pē pehē ‘o fakatu’utāmaki ai ki he mo’ui’, tu’unga malu pē lelei ‘a kinautolu ‘oku nau ngāue’aki, inu pē nofo ‘i ha feitu’u ‘i he ‘elia ‘o e vai’;

“**matu’uaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha tu’unga malava ‘o ha fa’unga ke matatali ‘a e ngaahi tupukoso mei tu’a pea’ ne kei tauhi pē ‘a ‘ene ngaahi fa’unga mahu’inga’;

“**tu’unga konokona**” ‘oku ‘uhinga ki he lahi ‘o e māsima ‘i he vai’;

“**palani fakafeitu’u**” ‘oku ‘uhinga tatau ia mo ia kuo fokotu’u ‘i he Lao ki he Palani mo hono Pule’i ‘a hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u;

“**Poate Vai ‘o Tonga**” ‘oku ‘uhinga ki he Poate Vai ‘o Tonga’, ‘oku fokotu’u ‘i he Lao ki he Poate Vai ‘o Tonga 2000, pea kau ki ai mo ha sino kehe ‘a ia ‘e malava ke ne ma’u kimui ange ‘a e fatongia ‘o e Poate Vai ‘o Tonga’ ‘i he lao;

“**tu’u lavea ngofua**” ‘oku ‘uhinga ki ha tu’unga ko ha ola ‘o ha ngaahi me’a pe founa ngāue fakafisikale, fakasōsiale, faka‘ekonomika mo faka‘ataakai, ‘a ia ‘oku ne fakalahi ‘a e ala uesia ‘o ha kakai ‘e he ngaahi uesia ‘o e feliuliuaki ‘a e ‘ea’ mo e fakatu’utāmaki ‘oku ala ke hoko’.

“**koloa vai**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi vai ‘i he funga fonua’ mo lalo fonua ‘i he ngaahi matavai, ngaahi ano, ngaahi tafenga vai mo e ngaahi vai tō;

“**ofisa koloa vai**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ngāue fakapule’anga ‘a ia ko hono fatongia’ ke tokanga’i mo pule’i ‘a e koloa vai’;

“**ma’u’anga vai**” ‘oku kau ki ai ‘a e ngaahi ma’u’anga vai mei he ngaahi vaitupu, ngaahi matavai, ngaahi tafenga vai, ngaahi vai tō pea ‘ikai kau ai ‘a e ngaahi sima vai ‘uha faka’api’ mo fakakolo’ ki he ngaue’aki taautaha mo fakakolo; mo e

“**vaikeli loloa**” ‘oku ‘uhinga ki he matavai na’e keli fakaloloa he fukahi vaitupu ‘o ngaue’aki ke to’o’anga vai.

3 Ha’i ‘a e Kalauni ‘e he Lao

Kuo pau ke ha’i ‘e he Lao’ni ‘a e Kalauni’.

KONGA II - ‘O’ONA MO E TOKANGAEKINA ‘O E KOLOA VAI

4 ‘Oku ‘i he Kalauni ‘a e koloa vai’

- (1) Ko e koloa vai ‘a e fonua “‘oku ‘i he Kalauni.
- (2) ‘Oku ‘ikai ha me’a ‘i he kupu’ni te ne ta’ofi ha taha mei hono ‘eke ha’ane totonu, ko e taha ‘o’ona ‘o ha vai ‘a ia kuo to’o fakalao pea tauhi ‘i ha kelekele pē ngaahi ‘api.

5 Potungāue ke ne tokanga’i ‘a e koloa vai

- (1) Ko e tokanga’i ‘o e koloa vai’ ko e fatongia ia ‘o e Potungāue’, fakataha mo e ngaahi kautaha kehe ‘a e Pule’anga ‘a ia kuo tu’utu’uni ‘i he Lao’ ni, pea mo ha lao kehe pē.
- (2) Ko e totonu ke ngāue’aki pē ko e fakangofua ke ngāue’aki ‘a e ngaahi ma’u’anga vai ki he taumu’a ke tufaki ‘a e vai ke ngāue’aki faka’api, fakangoue, ki ‘uta, fakangāue’anga pe fakakomēsiale ‘oku ‘i he Potungāue, ‘o ‘ikai kau ki ai ‘a e ngaahi tangikē vai ‘uha ki he ngaue’aki taautaha pē fakakolo.

- (3) Kuo pau ke toki fakahoko ‘a hono foaki ‘a e ngaahi totonu ke to’o pē ngāue’aki ‘a e vai ‘oku hā ‘i he kupu-si’i (2) ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘o e Lao’ni.

6 Ko e Ngaahi Totonu ‘o ha Kautaha Fakapule’anga ke to’o ha vai

Kuo pau ke ‘i ai ‘a e totonu ‘a e Poate Vai ‘o Tonga pea mo ha potungāue pe kautaha kehe ‘a e Pule’anga’ ke to’o mo ngāue’aki ha vai ki he taumu’a ‘o honau ngaahi fatongia ‘o fakatatau ki he lao, ka kuo pau ke nau fai pau ki ha ngaahi makatu’unga, ngaahi tu’unga, ngaahi fiema’u pe ngaahi founa ngāue kuo hilifaki ‘i hono fakahoko ‘o ha mafai ‘i he Lao’ ni.

KONGA III – NGAHI MAFAI ‘O E POTUNGĀUE KI HE KOLOA VAI

7 Ngaahi taumu’a ‘a hono tokangaekina ‘o e koloa vai

Kuo pau ke fakahoko ‘e he Potungāue ‘a e Lao’ni pea tokanga’i ‘a e koloa vai ke a’usia ‘a e ngaahi taumu’a ko eni’ –

- (a) ko hono tokangaekina ke fakapotopoto’i ‘a e ma’u’anga vai;
- (b) ke faka’ehi’ehi mei he to’o hulu’;
- (c) ko hono fakalelei’i ‘o e tu’unga fakakemikale, tu’unga fakafisikale mo e fakame’a mo’ui ‘a e koloa vai’;
- (d) ko hono pule’i ‘o e tupunga’uli kuo tuku atu’;
- (e) ko hono fakahoko ‘a e tu’utu’uni palani feitu’u kolo mo feitu’u ‘uta lelei ‘a ia ‘oku fakakau ai ‘a e tokangaekina ‘o e vai’; mo e
- (f) sivi’i ‘a e ngaahi nunu’a ‘o e ngaahi fokotu’utu’u langa fakalalakaka ki he koloa vai’.

8 Ngaahi mafai ‘a e Minisitā

- (1) Koe’uhi ke a’usia ‘a e ngaahi taumu’a ‘oku fakaha ‘i he kupu 7, kuo pau ke ma’u ‘e he Minisitā ‘a e mafai ke -
 - (a) fakakaukau’i ‘a e ngaahi kole ki hono to’o mo hono ngaue’aki ‘a e vai ‘o fakatatau ki he Konga VI ‘o e Lao’ ni;
 - (b) fakangofua ke liliu mo ta’ofi ha ngofua pe laiseni, ‘o fakatatau ki he Konga VI ‘o e Lao’ ni;
 - (c) fakakaukau’i ‘a e ngaahi ‘eke tu’u fehangahangai ki hono to’o mo hono ngaue’aki ‘o e vai’, pea fakahoko ha ngaahi tu’utu’uni felave’i mo e ngaahi fakakikihi ‘i he vā ‘o e kau ngaue’aki vai, ko e ngaahi tu’utu’uni

- ko ia 'oku fakalao mo aofangatuku ki he ngaahi fa'ahi 'oku tu'u fehanganagai ki hono ngaue'aki 'o e vai';
- (d) fokotu'u ha ngaahi fakangatangata ki he totonu ki hono to'o pe ngāue'aki 'a e vai', 'o tatau pe ki he'ene felave'i ki ha kau ma'u vai pau pe ke ngaue'aki fakalukufua kapau ko e 'ataakai 'oku fiema'u ai ke hilifaki ha ngaahi tu'utu'uni ke fakapotopoto'i 'a e vai';
- (e) fokotu'u ha ngaahi tu'unga ke ngaue'aki ki ha ngāue pē me'angāue felave'i mo hono to'o 'o e vai pe langa fakalalakala 'a e ma'u'anga vai', pea pule'i pe tapui ha ngāue pe ko hono ngaue'aki 'o e me'angāue ko ia;
- (f) tu'utu'uni'i ha 'ēlia ko ha feitu'u ma'u'anga vai malu'i 'i he fokotu'u atu 'e he Kōmiti, pea ke tu'utu'uni ko e 'ēlia kuo tu'utu'uni, kuo pau ke pule'i 'o fakatatau ki ha palani tokangaekina kuo tali 'e he Kōmiti ke ngāue'aki ki he feitu'u ma'u'anga vai malu'i;
- (g) tu'utu'uni mo pule'i 'a hono ngaue'aki 'o e vai', mo ha ngāue 'e ala ke ne uesia 'a e tu'unga fe'unga mo e lahi 'o e vai;
- (h) 'oatu ha fanongonongo ki ha ni'ihi ke ta'ofi 'a e ngaahi ngaue, pē ngaahi founa ngāue 'oku 'i ai 'a 'ene uesia ki he tu'unga fe'unga mo e lahi 'o e vai', kau ai 'a e mafai ke tu'utu'uni ke to'o ha me'a kuo fokotu'u, pē me'a 'oku' ne fakahoko ha uesia pehē;
- (i) fokotu'utu'u 'a hono to'o 'o ha me'a kuo fokotu'u, pē me'a na'e 'ikai ke to'o 'o fakatatau ki he fanongonongo 'oku 'oatu 'i he palakalafi (h), pea ke to e ma'u mai 'a e totongi 'o e ngaahi fakamole mei he taha 'oku 'ikai ke ne fakahoko'; mo
- (j) fiema'u ke fakakaukau'i 'a e ngaahi me'a pau, felave'i mo e koloa vai 'i hono sivi'i 'o e ngaahi uesia faka'atakai 'o e ngaahi langa fakalalakala kuo fokotu'u 'i hono tu'utu'uni 'i he Lao ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai.
- (2) 'E ngofua ki he Minisitā', 'i ha fanongonongo tohi, ke fiema'u ha taha kuo'ne keli ha luo, pē kuo'ne to'o ha vai, kimu'a 'a e kamata ngāue'aki 'o e Lao'ni, ke fai pau ki ha fiema'u kuo tu'utu'uni 'e he Minisitā 'i he Kupu-si'i (1), pea kuo pau ke hā 'i he fanongonongo tohi kuo tufa atu ki he taha ko ia, 'a e 'aho 'a ia kuo pau ke fakahoko ai 'a e fai pau ki ha mafai kuo fakahoko 'i he Lao'ni.
- (3) 'E ngofua ke fakahoko 'a e ngaahi mafai 'o e Minisitā 'i he kupu'ni –
- (a) 'i hono fakahoko mo fanongonongo 'o e ngaahi tu'utu'uni tohi mo e ngaahi tu'utu'uni 'i he tohinima 'o e Minisitā; pē
- (b) fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'e he Minisitā 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke fakahoko 'a e ngaahi taumu'a 'oku hā 'i he kupu 7, pea ke fakafaingofua'i 'a hono fakahoko 'o e ngaahi mafai kuo hilifaki 'i he kupu'ni.
- (4) 'E ngofua ki he Minisitā ke vahe'i, 'o fakafou 'i he tohi, ha taha 'o e mafai kuo tu'utu'uni 'i he kupu'ni ki he 'Ofisa Pule Ngāue', pē ha 'ofisa kehe 'o e Pule'anga'.

9 Ngaahi hia 'i he Konga'ni

Ko ha taha, ni'ihi, kautaha pe sino fakakautaha 'a ia 'oku –

- (a) 'ikai ke fai pau ki ha tu'utu'uni kuo fakahoko 'e he Minisitā 'i he kupu 8(1)(c) felāve'i mo e ngaahi tu'u fehanganagai ki hono ngāue'aki 'o e koloa vai';
- (b) 'ikai ke fai pau ki ha fakangatangata kuo fokotu'u 'e he Minisitā 'i he kupu 8(1)(d);
- (c) 'ikai ke fai pau ki ha tu'unga kuo fokotu'u 'i he kupu 8(1)(e) lolotonga 'oku fakahoko ha ngāue pe ngāue'aki ha me'angāue 'oku fekau'aki mo hono to'o 'o e vai';
- (d) ne fakahoko ta'efakalao ha ngāue pe ngāue'aki ha me'angāue 'a ia kuo tu'utu'uni pe tapui 'i he Kupu 8(1)(e);
- (e) 'ikai fai pau ki ha fanongonongo kuo tuku atu 'e he Minisitā 'i he Kupu 8(1)(h);
- (f) 'ikai ke totongi 'a e fakamole 'o e fai pau ki ha fiema'u 'o ha fanongonongo kuo tuku atu 'e he Minisitā 'i he Kupu 8(1)(h); pē
- (g) 'ikai fai pau ki ha fanongonongo kuo tuku atu 'i he kupu 8(2),

'oku'ne fakahoko ha hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ala mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$5,000 pē ki he ngāue pōpula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3, pē fakatou'osi, kapau ko e hia 'oku fakahoko 'e ha taha taautaha pē ni'ihi, pē ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$100,000 kapau ko e hia 'oku fakahoko 'e ha kautaha pē sino fakakautaha.

KONGA IV - KOMITI FAKAFONUUA KI HE KOLOA VAI

10 Ko e Komiti Fakafonua ki he Koloa Vai

- (1) 'Oku fokotu'u heni 'a e Komiti Fakafonua ki he Koloa Vai 'i he malumalu 'o e Potungāue' pea kuo pau ke fatongia'aki pea lipooti ki he Minisitā'.
- (2) Kuo pau ke kau ki he Kōmiti' 'a e kau mēmipa' ni –
 - (a) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue 'a ia kuo pau ke Sea;
 - (b) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue ki he Mo'ui 'a ia kuo pau ke Tokoni Sea;
 - (c) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue 'o e Poate Vai 'o Tonga';
 - (d) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue 'o e Ma'u Mafai ki he Veve';
 - (e) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue ki he Potungaue Pa'anga';
 - (f) 'a e 'Ofisa Pule Ngāue ki he Potungāue 'Ātaki mo e Feliuliuaki 'a e 'Eá;
 - (g) ha ongo fakafofonga 'e ua mei he ngaahi Kautaha 'oku 'ikai Fakapule'angá kuo fakanofa 'e he Minisitā 'i he loto ki ai 'a e Kapineti; mo e

- (h) Talēkita ‘a ia kuo pau ke Sekelitali.
- (3) Kuo pau ke fakahoko ‘a e ngaahi fakataha ‘a e Kōmiti’ ‘i he ngaahi taimi mo e ngaahi feitu’u ko ia ‘e tu’utu’uni ‘e he ‘Ofisa Pule Ngāue’.
- (4) Kuo pau ki he fakataha kotoa ‘a e Kōmiti’ ke sea ‘a e ‘Ofisa Pule Ngāue’ pē ko ha taha le’ole’o ‘i he ‘ikai’ ‘i ai ‘a e ‘Ofisa Pule Ngāue’.
- (5) ‘E ngofua ke tu’utu’uni ‘e he Kōmiti’ ‘a ‘ene ngaahi founa ngaue’, ‘i he founa ko ia ‘oku’ ne pehē ‘oku taau’.

11 Ngaahi Fatongia mo e Ngaahi Mafai ‘o e Kōmiti

Ko e ngaahi fatongia mo e ngaahi mafai ‘o e Kōmiti’ ke –

- (a) fale’i ‘a e Minisitā ‘i ha me’a ‘oku’ ne uesia ‘a e lahi mo e tu’unga fe’unga ‘o e koloa vai’;
- (b) faka’ai’ai ‘a e fengāue’aki ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi potungāue’ mo e ngaahi kautaha ‘a e pule’anga’ ‘oku’ ‘i ai honau ngaahi fatongia felave’i mo e koloa vai’;
- (c) fakapapau’i ‘oku vakai’i fakalelei ‘a e koloa vai’ ‘e he ngaahi potungāue’ mo e ngaahi kautaha ‘oku nau fatongia’aki’ pea ko e ngaahi lekooti ‘o e ngāue vakai’i ko ia’ ‘oku tauhi pea ‘ataa’;
- (d) fokotu’u ha Kōmiti Fakatekinikale Fakafonua ki he Koloa Vai’ ‘oku sea ai ‘a e Talēkita’ ke fakahoko ‘a hono vakai’i mo hono sivi’i ‘a e makatu’unga mo hono ngaue’aki ‘a e koloa vai, pea ke vakai’i mo fakahoko ha ngaahi fokotu’u ki he Kōmiti’ fekau’aki mo e ngaahi kole ki ha langa fakalalakaka mo hono to’o ‘o e koloa vai’;
- (e) fakapapau’i ‘oku ‘oatu ha lipooti fakata’u ‘oku fakaikiiki ai ‘a e tu’unga mo e ngaue’aki ‘o e koloa vai’ ki he Minisitā’;
- (f) faka’ai’ai ‘a hono tufaki atu ‘o e fakamatala fekau’aki mo e koloa vai ki he ngaahi kautaha ‘a e pule’anga’ mo e kakai fakalukufua’;
- (g) fokotu’u atu ki he Minisitā’ ke tu’utu’uni’i ha ‘elia ko ha feitu’u ma’u’anga vai malu’i ‘o fakatatau ki he kupu 8(1)(f);
- (h) tali ha palani pule’i ke ngāue’aki ki ha feitu’u ma’u’anga vai malu’i kuo tu’utu’uni’i ‘o fakatatau ki he kupu 8(1)(f);
- (i) fokotu’utu’u hono teuteu’i, fakapapau’i mo hono fakahoko ‘o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua ‘o fakatatau ki he Konga V, mo hono toutou lipooti ki he Minisitā’ ‘a e fakahoko ngāue’ ‘o fakatatau ki he ngaahi taumu’a ‘o e palani’i pea mo hono vakai’i mo fakatonutonu fakavaha’ataimi’; mo
- (j) fakapapau’i ‘oku ‘ilo’i, vakai’i pea, ‘i he’ene taau, poupou’i ha ngaahi ngāue ke fakahoko ‘aki ‘a e taumu’a ke malu’i, fakatolonga mo fakalelei’i ‘a e koloa vai.

KONGA V - PALANI TOKANGAEKINA VAI FAKAFONUA

12 Ngaahi 'Elementi' 'o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua

- (1) Kuo pau ke faitatau 'a e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua mo e Tu'utu'uni Fakafonua ki he Koloa Vai pea kuo pau ke fakakau ai 'a e ngaahi me'a ni –
 - (a) ha vakai'i 'a e ma'u'anga vai 'oku ala ma'u' ki hono faka'aonga'i;
 - (b) ha fakama'opo'opo 'o e koloa vai ki he motu taki taha;
 - (c) ha fakapapau'i 'a e 'avalisi 'o e lahi 'o e vai 'oku to'o hake mei he motu taki taha 'i he 'aho, māhina mo e fakata'u';
 - (d) ha fakapapau'i 'a e 'avalisi 'o e lahi 'o e vai 'oku ngāue'aki 'i he motu taki taha 'i he 'aho, māhina mo e fakata'u 'i he ngāue faka'api, ngāue fakakomesiale, fakangāue lalahi mo e ngoue;
 - (e) ha fakapapau'i 'o e mole 'a e vai' 'i he motu taki taha 'a ia 'oku hoko 'i he vaha'a 'o e ma'u'anga vai' mo e kau ma'u vai';
 - (f) ha fakafuofua 'o e vai 'osi ngāue'aki kuo tukuange 'e he kau ma'u vai faka'api', fakakomēsiale', fakangāue'anga, mo e fakangōue';
 - (g) ngaahi fokotu'utu'u ki hono fakapotopoto'i 'o e vai' mo ha taimitēpile 'e fakahoko ai;
 - (h) fakafuofua'i 'a e fiema'u vai 'i he kaha'u' 'a e kau ma'u vai faka'api', fakakomēsiale, fakangāue'anga mo e fakangoue, 'o fakakau ki ai 'a e uesia 'o e feliuliuaki 'a e 'ea';
 - (i) ngaahi tu'unga fakalanga pau 'o e vaivili, vaikeli pē vaikāleli, kau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono sila'i mo 'aa'i 'o e ngaahi naunau to'o'anga vai;
 - (j) ha polokalama vakai'i 'a e tu'unga fe'unga 'o e vai ki he koloa vai, pea mo hono fakamahino pau 'a e ngaahi fatongia 'a e ngaahi potungāue fekau'aki 'a e pule'anga;
 - (k) ngaahi founga ngāue ki hono lekooti mo hono sivi'i 'a e fakamatala fekau'aki mo e lahi lelei 'o e vai', ki hono vahevahe 'o e fakamatala ko eni 'i he vaha'a 'o e ngaahi kautaha fekau'aki 'a e pule'anga mo hono tuku atu ia ki tu'a ki he kakai';
 - (l) ngaahi palani talifaki ke ngāue'aki 'i ha hoko ha fakatu'utamaki pe fakatamaki ki he tu'unga fe'unga mo e lahi 'o e koloa vai ke fakasi'isi'i 'a e tu'u lavea ngofua mo fakaivia 'a e matu'uaki; mo
 - (m) fakahoko ha ngaahi fokotu'utu'u taau ki hono toe ma'u mai 'a e fakamole ke solova 'a e palopalema 'o e tu'unga konokona mo e ngaahi uesia kovi kehe ki he 'ātakai 'a ia 'oku tupunga mei hono to'o 'a e vai'.
- (2) Kuo pau ki he Kōmiti', 'i hono teuteu'i mo tali 'a e Palani Fakafonua Tokangaekina 'o e Vai', ke ngaue'aki 'a e ngaahi tefito'i fakakaukau ko eni –

- (a) kuo pau ke 'ikai laka hake 'a e to'o 'o e vai mei ha ma'u'anga vai 'i he tu'unga 'e tolonga ai 'a hono to'o 'o e vai;
- (b) kuo pau ke tauhi ki he si'isi'i taha 'a e maumau'i 'o e vai 'e ha taha, kautaha, potungaue, ma'u mafai pe sino fakakautaha;
- (c) kuo pau ko hono ngaue'aki 'o e vai', ke 'aonga pea makatu'unga 'i he tefito'i fakakaukau ke tolonga;
- (d) ko e me'a mahu'inga taha 'a e ngaue'aki 'o e vai ki he ngaahi taumu'a faka'api, pea 'i he taimi 'o e fe'au'auhi hono ngāue'aki, kuo pau ke mā'olunga ange 'a e ngāue'aki faka'api;
- (e) kuo pau ke malu'i 'a e koloa vai' mei he kotoa 'o e ngaahi fa'ahinga 'o e tupunga'uli; pea
- (f) 'e malava ke fokotu'u ha makatu'unga 'i ha taimi 'a ia kuo pau ke malu'i ai 'a e koloa vai' 'aki hono hilifaki ha ngaahi fakangatangata ke ngāue'aki ki he kotoa, pē ki ha kau ma'u vai pau.

13 Fakafuofua Uesia ki he 'Ātakai mo e Palani Fakafeitu'u'

- (1) Kuo pau ke fakakaukau'i pea līpooti 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua', 'o felave'i mo e kotoa 'o e ngaahi fakafuofua uesia ki he 'ataakai' mei he ngaahi langa fakalalaka kuo fokotu'u atu kuo fakahoko 'i he Lao ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai.
- (2) Kuo pau ki he ngaahi palani fakafeitu'u kotoa ki he ngaahi feitu'u kolo mo e ngaahi feitu'u 'uta kuo teuteu'i 'o fakatatau ki ha lao ke faitatau mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua, pea kuo pau ke ma'u 'e he ngaahi palani fakafeitu'u kotoa ko ia 'a e taumu'a ko hono malu'i mo fakapotopoto'i 'a e koloa vai' 'o fakatatau ki he ngaahi taumu'a 'oku hā 'i he kupu 7.
- (3) 'E 'ikai ngofua ke 'oatu ha fakangofua 'i he Lao ki he Fakafuofua Uesia 'o e 'Atakai', pē ha lao 'oku tu'utu'uni ki he ngaahi palani fakafeitu'u ki he ngaahi feitu'u kolo mo e feitu'u 'uta kapau ko e ola 'o e fakangofua' te ne maumau'i ha tu'utu'uni 'a e Palani Tokangaekina 'a e Vai Fakafonua'.

KONGA VI - TU'UTU'UNI KI HONO TO'O 'O E VAI

14 Ngofua mo e Laiseni ke to'o ha vai

- (1) 'E 'ikai ngofua ki ha taha, ni'ihī, kautaha, sino fakakautaha, potungāue pe ma'u mafai ke –
 - (a) keli ki ha vai;
 - (b) fa'u pe ngaue'aki ha vaivili, vaikeli pe vaikāleli ko e fakataumu'a ke to'o ha vai; pe

- (c) to'o ha vai mei he koloa vai 'a e fonua',
tuku kehe kapau ko e taha ko ia 'oku ne ma'u ha ngofua pe laiseni 'oku kei 'aonga ke fakahoko ia 'a ia kuo foaki 'e he Potungāue' 'o fakatatau ki he Lao'ni.
- (2) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi fa'ahinga 'o e ngofua' pē laiseni'.
- (3) 'E ngofua ke faka'ataa 'i he ngaahi tu'utu'uni mei he ngaahi fiema'u 'o e kupu-si'i (1), ha taha, ni'ihī, kautaha, sino fakakautaha, potungāue pe ma'u mafai, 'o tatau ai pē pe fakatautaha pe fakalukufua, 'i he ngaahi 'elia kotoa pē ngaahi 'elia fakamahino pau, pea ki he ngaahi ngaue kuo fakamahino pau, pe ngaahi founa 'o e to'o, 'o tatau ai pē, pē 'e kakato, pē fakatatau ki he ngaahi makatu'unga kuo fakamahino pau 'i he ngaahi tu'utu'uni'.
- (4) Kuo pau ki he kole laiseni kotoa 'i he kupu-si'i (1) ke –
- (a) fakahoko 'i ha tohi ki he 'Ofisa Pule Ngāue' 'i ha foomu kuo tu'utu'uni 'i ha tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Lao'ni;
- (b) ke 'oatu fakataha mo e totongi kole kuo tu'utu'uni 'i ha ngaahi tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Lao'ni;
- (c) fakakau atu ki ai ha fakamatala tanaki atu 'oku felāve'i mo e keli 'oku fokotu'u pē ko e ngaahi ngāue to'o 'o e vai kuo fokotu'u pe lolotonga, 'a ia 'e ala fiema'u 'e he 'Ofisa Pule Ngāue'; pea
- (d) ke 'oatu fakataha mo ha fakapapau kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e, pē ma'ae taha kole', ko e keli pe ngaahi ngāue to'o 'o e vai' kuo pau ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua, pea mo e ngaahi fiema'u 'i he Lao'ni.
- (5) Kuo pau ki he ngaahi kole kotoa kuo fakahoko 'i he kupu' ni ke 'oatu ki he Talēkita' ke fakapapau'i ko e keli pe ngaahi ngāue to'o 'o e vai' kuo pau ke –
- (a) fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua';
- (b) 'ikai maumau'i ha ngaahi tu'unga, pule'i, fakatapui pe fiema'u kuo tu'utu'uni 'e he Minisitā; pea
- (c) 'ikai ke ne uesia kovi 'a e tu'unga fe'unga 'o e koloa vai' pē ha tafa'aki 'o e ma'u'anga vai 'i he fonua'.
- (6) 'I hono fakapapau'i 'o e ngaahi me'a kuo fakahā mahino 'i he kupu-si'i (3), 'e ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngāue' ke ne fakangofua ke foaki ha ngofua pe laiseni.
- (7) Ko ha ngofua pē laiseni kuo foaki 'i he kupu' ni –
- (a) 'e ngofua ke ne hilifaki ha ngaahi makatu'unga ki he founa hono to'o, lahi 'o e vai ke to'o, tu'u'anga 'o e vaivili, vaikeli pe vaikāleli mo ha toe me'a kehe 'e malava ke ne tokoni'i 'a hono malu'i, fakapotopoto mo e pule'i malu 'o e koloa vai';
- (b) kuo pau, kapau ko e ngofua pē laiseni 'oku ne fakangofua 'a hono to'o 'o e vai, ke fakaha –

- (i) 'a e fa'ahinga 'o e ngofua pē laiseni, kapau 'oku fakamahino pau;
 - (ii) 'a e lahi 'o e vai 'e ngofua ke to'o 'i ha vaha'ataimi pau;
 - (iii) 'a e tu'unga ma'olunga taha 'e ngaue'aki ki hono to'o 'o e vai; mo e
 - (iv) ngaahi founa 'oku ngofua 'a ia 'e malava ke to'o 'aki 'a e vai; mo
- (c) fakangofua 'a e totonu 'o ha 'ofisa koloa vai', ke hū ki he feitu'u 'a ia 'oku ngāue'aki ki ai ha ngofua pē laiseni ki he taumu'a tefito ko hono siofi 'a e ma'u'anga vai' mo to'o 'a e vai 'i ha taimi 'e fiema'u ai ki he taumu'a 'o e Lao'.
- (8) Kuo pau ke 'aonga ha ngofua pē laiseni kuo foaki 'i he kupu' ni ki ha vaha'ataimi ko e ta'u 'e 3, ka 'e ngofua ke liliu, to'o fakataimi pe fakafoki 'e he Minisitā koe'uhi ko ha taumu'a 'oku faitatau mo hono malu'i, fakatolonga pe pule'i mauu 'o e koloa vai'.
- (9) Kuo pau ke laiseni 'a e kotoa 'o e kau vili vai' 'e he Potungāue' pea kuo pau ke nau fakahā 'a 'enau taau mo e 'ilo mo fai pau ki he Lao'ni, 'ene taumu'a pea mo 'enau mahino'i 'o e ngaahi tu'unga fakasioloki.

15 Kole ke toe vakai'i 'a e tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki ha taha kole 'oku 'ikai fiemalie ki ha tu'utu'uni 'a e 'Ofisa Pule Ngāue' kuo fakahoko 'i he kupu 14, 'i loto 'i he 'aho 'e 28 mei hono fakahoko 'a e tu'utu'uni, ke kole ki he Minisitā, ke toe fakakaukau'i 'a e kole 'i ha –
- (a) 'oatu ha fanongonongo tohi ki he Minisitā 'o fakaha ai 'a e ngaahi makatu'unga 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e kole pea 'omai 'a e fakamo'oni pou pou; mo
 - (b) totongi ha totongi kuo tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni 'oku fa'u 'i he Lao' ni.
- (2) Kuo pau ke 'oatu ki he Kōmiti 'a e fanongonongo mo e fakamo'oni pou pou kuo 'oatu 'i he kupu-si'i (1) ke fakakaukau'i 'i he founa ko ia 'e tu'utu'uni 'e he Kōmiti', pea kuo pau ki he Kōmiti ke fale'i 'a e Minisitā ke ne 'ikai tali 'a e tohi kole, liliu 'a e tu'utu'uni 'o e 'Ofisa Pule Ngāue pe foaki 'a e ngofua pē laiseni.
- (3) 'E ngofua ki he Minisitā ke ne fakahoko ha tu'utu'uni felave'i mo ha kole kuo fakahoko 'i he kupu' ni 'o makatu'unga 'i he fokotu'u 'a e Kōmiti'.

16 Tu'unga faka-'ataakai mo e mo'ui lelei 'oku ngaue'aki ki he vai

- (1) Ko e ngaahi tu'unga faka'ataakai felave'i mo –
- (a) hono to'o 'a e vai; mo
 - (b) ha ngāue 'e malava ke ne uesia 'a e tu'unga fe'unga 'o e vai', pē tu'unga falala'anga 'o ha ma'u'anga vai, kau ai 'a e ngaahi ngāue tokangaekina

‘o e veve’, ngāue vili, ngāue tata maka mo ha kautaha fakakomēsiale kehe;

‘e ngofua ke tu’utu’uni ‘e he Minisitā, pea kuo pau ki he Potungāue ke ne fatongia’aki ‘a hono siofi mo hono fakahoko ‘o e ngaahi tu’unga kuo tali’.

- (2) ‘E ngofua ki he Minisitā Mo’ui’ ‘i he femahino’aki mo e Talēkita ke ne tu’utu’uni ki he ngaahi tu’unga mo’ui lelei ‘a e kakai’, felave’i mo hono to’o ‘a e vai mo ha tafa’aki ki he tu’unga fe’unga ‘o e vai’, pea kuo pau ki he Potungāue Mo’ui’ ke ne fatongia’aki ‘a hono siofi mo hono fakahoko ‘a e ngaahi tu’unga mo’ui lelei ki he kakai kuo tali.
- (3) ‘E ngofua ke ngaue’aki ‘a e ngaahi tu’unga kuo tu’utu’uni ‘i he kupu’ ni ki ha potungāue pe kautaha ‘a e Pule’anga mo ‘enau kau aleapau, mo ha toe taha pē ‘a ia ko ‘ene ngaahi ngāue ‘oku felave’i mo e, pē te ne uesia ‘a e, koloa vai.
- (4) Ka ‘i ai ha taha, ni’ihi, kautaha pē sino fakakautaha ‘oku ngāue’aki ki ai ha tu’unga kuo tali ‘oku ‘ikai ke fai pau pe fakafisi ke fai pau ki he tu’unga ko ia ‘oku ne fakahoko ‘a e hia pea kuo pau ke ala mo’ua ‘i ha’ane halaia ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$5,000 ki ha taha pe ni’ihi pea ‘e ‘ikai lahi hake ‘i he \$100,000 ki ha kautaha pe sino fakakautaha.
- (5) Tanaki atu ki ha mo’ua pa’anga kuo hilifaki ‘i he kupu-si’i (4), kuo pau ‘i he ‘ikai ke fakahoko pe fai pau ki ha tu’unga kuo tali ke hoko ko e ngaahi makatu’unga ki hono –
 - (a) to’o fakataimi pe fakafoki ha ngofua pē laiseni ‘oku ngāue’aki ki he taha, ni’ihi, kautaha pe sino fakakautaha ‘oku ne fakahoko ‘a e maumau;
 - (b) ‘ikai tali ha kole ngofua pe laiseni ‘amui ange ‘a e taha, ni’ihi, kautaha pe sino fakakautaha ‘oku ne fakahoko ‘a e maumau’; mo
 - (c) tāpuni ‘a e faingamālie ki he koloa vai ‘o tata ai pē, pē ‘e fakataimi pe tu’uma’u.

17 Ngaahi hia ‘i he Konga ni

Ko ha taha, ni’ihi, kautaha pe sino fakakautaha ‘oku ne –

- (1) ‘oatu ha fakamatala loi ‘i ha kole ‘o ha ngofua pe laiseni kuo fakahoko ki he Potungāue;
- (2) to’o ha vai mei he koloa vai ‘a e Pule’anga ta’etōmu’a foaki atu ha ngofua pē laiseni;
- (3) ‘oku ‘ikai ke fai pau ki he ngaahi makatu’unga kuo fokotu’u felave’i mo ha ngofua pē laiseni;
- (4) ‘ikai ke fai pau ki ha konga ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Palani Tokangaekina Vai Fakafonua,

‘oku ne fakahoko ha hia pea kuo pau ‘i ha’ane halaia ke ala mo’ua ki ha mo’ua pa’anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$5,000 pe ki he ngāue pōpula ki ha vaha’a taimi ‘oku ‘ikai laka hake ‘i he ta’u ‘e 3, pe fakatou’osi, kapau ko e hia ‘oku fakahoko ‘e ha

taha pē ni'ihi, pē ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$100,000 kapau ko e hia 'oku fakahoko 'e ha kautaha pe sino fakakautaha.

KONGA VII - NGAahi TU'UTU'UNI KEHE

18 Hia fakalukufua

- (1) Ko ha taha, ni'ihi, kautaha pe sino fakakautaha 'oku'ne –
 - (a) tuku atu ha tupunga'uli ki he koloa vai 'a e fonua';
 - (b) fakatupu pe fakangofua ha tupunga'uli ke tuku atu ki he koloa vai 'a e fonua'; pē
 - (c) fakahoko ha ngāue 'a ia 'oku 'ikai faitatau mo ha tu'utu'uni 'o ha palani tokangaekina kuo tali 'oku ngāue'aki ki ha feitu'u ma'u'anga vai malu'i, 'oku ne fakahoko ha hia pea kuo pau 'i ha'ane halaia ke ala mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$20,000 pe ki he ngāue pōpula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 7, pe fakatou'osi, kapau ko e hia 'oku fakahoko 'e ha taha taautaha pe ni'ihi, pe ki he mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$500,000 kapau ko e hia 'oku fakahoko 'e ha kautaha pe sino fakakautaha.
- (2) Ka 'i ai ha talēkita 'o ha kautaha 'a ia 'oku'ne fakahoko ha hia 'i he kupu 9, 17 pe ko e kupu'ni, pea 'oku 'ilo'i kuo'ne fakangofua 'i he 'ilo pau 'a hono fakahoko 'a e hia ko ia, pea kuo pau ko ia, pea pehe ki he kautaha, ke halaia ki he hia.

19 Ngaahi Tu'utu'uni

- (1) 'E ngofua ki he Minisitā, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti', ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ki hono fakahoko lelei 'o e Lao'ni pea mo hono malu'i, fakapotopoto'i mo tokanga'i lelei 'a e koloa vai'.
- (2) Kae 'ikai fakangatangata 'a e fakalukufua 'a e kupu-si'i (1), 'e ngofua ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku'ne –
 - (a) tu'utu'uni ki he ngaahi fatongia mo ngaahi mafai tanaki atu 'a e Kōmiti Fakafonua ki he Koloa Vai';
 - (b) fakafaingofua'i 'a hono fakahoko 'o ha mafai 'a e Minisitā 'i he Lao'ni;
 - (c) hilifaki ha ngaahi totongi felave'i mo hono to'o 'o e vai 'o kau ai 'a e –
 - (i) totongi kole;
 - (ii) totongi laiseni;
 - (iii) totongi to'o 'o makatu'unga 'i he vaha'ataimi 'o e laiseni pe ko e lahi 'o e vai kuo to'o;

- (vi) totongi makehe mo e totongi fakapule'anga ke ngāue'aki ki he konokona mo e ngaahi uesia kovi kehe 'a e 'ataakai; pea
- (d) tu'utu'uni ha ngaahi fokotu'utu'u fakataimi ke fakapapau'i 'e hokohoko 'a e tuku atu 'o e vai'.
- (3) 'E ngofua ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he kupu' ni, ke tu'utu'uni ha ngaahi hia mo hilifaki ha ngaahi tautea 'a ia ko e mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$2,000, pē ki he ngāue pōpula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 1, pē fakatou'osi, kapau ko e hia na'e fakahoko 'e ha taha pe ni'ihi, pe ko e mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$50,000 kapau ko e hia na'e fakahoko 'e ha kautaha pē sino fakakautaha.

20 Tu'utu'uni fakataimi

Neongo 'a e kupu 8(2), ko ha taha, ni'ihi, ngaahi fakafofonga pe ma'u mafai kimu'a pea kamata ngāue'aki 'a e Lao ko 'eni, 'oku ne—

- (a) vili ke ma'u ha vai;
- (b) ngaohi pe ngāue'aki ha vaivili, vaikeli loloa pe kāleli ki he taumu'a ko e to'o 'o e vai; pe
- (c) to'o ha vai mei ha taha 'o e ngaahi koloa vai 'i he Fonuá,

Kuo pau ke hoko atu 'ene vilí, ngāue'aki pe to'o 'a e vai 'o hangē pe kuo fakangofua pe laiseni ke fakahoko ia 'i he Laó ni.

Ka kuo pau ki he tahá, ni'ihí, ngaahi fakafofonga pe ma'u mafai, koehā pe 'oku ala ngāue'aki ki aí, kuo pau ke kole ha ngofua pe laiseni 'i he kupu 14 'o e Laó ko 'eni 'o 'ikai toe tomui ange 'i he māhina 'e 3 mei he 'aho 'e kamata ngāue'aki ai 'a e Laó ni.

FAKAMATALA FAKALAHÍ

¹ K. 156 'o e 2020